

İSLÂM RESİM SANATINDA KURBAN İKONOĞRAFİSİ*

Mustafa KURUL**

ÖZET

Hız. İbrahim'in hayatındaki önemli olaylardan birisi olan oğlu Hız. İsmail'i kurban etmesi olayı, resimli yazmalarda en fazla resimlendirilen konulardan bir tanesidir. Üç büyük semavi din açısından da önemli olan Hız. İbrahim'in oğlu Hız. İsmail'i kurban edişiyile ilgili olarak yapılmış resimlerin Kitab-ı Mukaddes'te, Kur'an-ı Kerim'de, İslâm tarihi kaynaklarında ve özellikle resimlerin bulunduğu eserlerin metninde anlatılan olayları yansıtır yansıtmadığını tespit etmek ve resimleri üslup ve ikonografi açısından değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmaya "Kurban" konusuyla ilgili 20 resim esas alınmıştır. İncelenen 20 resmin, 8 tanesi *Kisâs-ı Enbiyâ*, 4 tanesi *Hadikatü's Süedâ*, 3 tanesi *Falname*, 3 tanesi *Zübdetü't Tevârih*, 1'i *Külliyât-ı Tarih*, 1'i de *Câmiü't-Tevarih* nüshasında bulunmaktadır. Farklı yazmalarda bulunan bu 20 resimde genellikle aynı ikonografiler ele alınmış ve konu birbirine yakın üsluplarla tasvirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Resim, Hız. İbrahim, Hız. İsmail, Kurban, İkonografi.

ABSTRACT

Sacrifice Iconography in Islamic Art of Painting

The event of Ismael's sacrifice by his father Prophet Abraham is one of the significant incidents in Abraham's life. It is, therefore, one of the topics that is mostly illustrated in manuscripts. In this study, a number of 20 miniatures on the topic of "sacrifice" have been determined as a basis in order to make sure whether those miniatures related to Ismael's (Abraham's son) sacrifice, which is also crucial in terms of three great divine religions, reflect the events narrated in the texts of Old Testament, Qur'an and also in those of Islamic historical sources; we tried to

* Bu çalışma, 2007 yılında SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalına sunmuş olduğum "İslam Resim Sanatında Hız. İbrahim ve Hız. İsmail" başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmamın bir bölümünün gözden geçirilmiş ve ilaveler yapılmış şeklidir.

** Arş. Gör. , SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı, mkurul@ilahiyat.sdu.edu.tr

evaluate these miniatures in terms of style and iconography. Out of 20 miniatures examined, 8 of them in *Kisâs-ı Enbiya*, 4 in *Hadîkatü's Süeda*, 3 in *Falname*, 3 in *Zübdetü't Tevârih*,¹ in *Külliyât'ı Tarih* and one other in the copies of *Câmiu't-Tevarih*. In these 20 miniatures taking place in different manuscripts, usually same iconographies have been seen and the topic has been described with styles that are close to each other.

Key Words: Miniatures, Prophet Abraham, Prophet Ismael, Sacrifice, Iconography.

1. Giriş

Resim sanatı, Osmanlı devrinde sanat hamisi padişahların vermiş oldukları maddi ve manevi destek ile XVI. yüzyılda altın çağını yaşamış ve bu dönemde diğer İslâm resimlerinin kalıpcı ve bezemeci anlayışından sıyrılıp gerçekçi ve yalın bir anlatım diline kavuşmuştur.

Osmanlı dönemi resim sanatında, tarihî ve dinî konuların işlendiği birçok eser resimlendirilmiştir. Resimlendirilen tarih ve din konulu eserlerde; peygamberler, peygamberlerin mucize ve kıssaları, tarihteki önemli savaşlar, olaylar, bu olaylarda yer alan önemli şahsiyetlerin hayat hikâyeleri, vb. olaylar resimlendirilmiştir.

Bilindiği üzere, Hz. İbrahim Kur'an da ismi en fazla zikredilen –yirmi yedi surede adı zikredilmektedir- beş büyük peygamberden bir tanesidir. Bu ifadelere bakılarak Hz. İbrahim'in sadece Müslümanlar için önemli bir peygamber olduğu düşünülebilir. Fakat Hz. İbrahim sadece İslâm dini açısından değil diğer iki semavi din olan Yahudilik ve Hristiyanlık tarafından da referans gösterilen önemli bir peygamberdir. Şöyle ki, Hz. İbrahim'den sonra peygamberlik iki kola ayrılmaktadır; bunlardan birincisi, Hz. İsmail kolu (Araplar) ikincisi ise Hz. İshak'ın oğlu olan Yakup (İbrâniler) koludur. Buna göre Hz. İbrahim'den sonra gelen peygamberler, bu iki kol ile Hz. İbrahim'e dayanmaktadırlar. Bundan dolayı da Hz. İbrahim, kendisinden sonra gelen peygamberlerin ve böylelikle diğer iki semavi din olan Yahudiliğin ve Hristiyanlığın da ortak atası olmaktadır.¹

İslâm kültüründe Hz. İbrahim denildiğinde onun hayatıyla ilgili iki önemli olay ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birisi onun ateşe atılması diğeri ise oğlu İsmail'i kurban etmesidir ki her iki olayında İslâm sanatında farklı yazmalarda çok sayıda resmi yapılmıştır.²

¹ Harman, Ömer Faruk., *Hz. İbrahim ve Kurban*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay. , İstanbul, 2001, s. 97,

² Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve oğlu İsmail'i kurban etmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz: Kurul, Mustafa, "İslam Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007.

2. Hz. İbrahim'in Oğlunu Kurban Etmesi

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmekle emredilmesi ve bu emri gerçekleştirmek için yola çıkması ve bu esnada gerçekleşen olaylar Kitab-ı Mukaddes'te, Kur'an'da ve İslâm Tarihi kaynaklarında anlatılmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te olay şöyle anlatılmaktadır:

“Tanrı İbrahim'e seslendi ve İshak'ı sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git dedi. Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak, sun. İbrahim bu emir üzerine sabah erkenden kalktı ve eşeğine palan vurup, yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yardıktan sonra, Tanrının kendisine belirttiği yere doğru yola çıktı. Üçüncü gün gideceği yeri uzaktan gördü. Uşaklarına siz burada eşeğin yanında kalın biz oğlumla tapınmak için oraya gideceğiz dedi. Yakmalık sunu için yardığı odunları oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağı kendisi aldı. Birlikte giderlerken, İshak İbrahim'e; Baba ateşle odun burada yakmalık sunu kuzusu nerede? Diye sordu. İbrahim; oğlum yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacak dedi. İkiisi birlikte yürümeye devam ettiler. Tanrının kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı.³

Kitab-ı Mukaddes'te bu şekilde ayrıntılı bir şekilde anlatılan olay Kur'an'da ise bu kadar detaylı bir şekilde anlatılmamış, olay ana hatlarıyla şöyle aktarılmıştır:

“Ve [bir gün, çocuk, babasının] tutum ve davranışlarını anlayıp paylaşacak olgunluğa eriştiğinde babası şöyle dedi: Ey yavrucuğum! Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm: bir düşün, ne dersin?” [İsmail]: “Ey babacığım” dedi, “sana emredilen neyse onu yap. İnşallah beni sıkıntıya göğüs gerenler arasında bulacaksın!”⁴

İslâm Tarihi kaynaklarına göre, Hz. İbrahim yaşı hayli ilerlemiş olmasına rağmen hâlâ bir çocuğu olmaması üzerine, Allah'a dua eder ve şöyle der: “Ya Rabbim! Eğer bana bir oğul verirsen onu senin uğruna kurban edeceğim.” Hz. İbrahim'in bu duasının kabul edilmesinden sonra Hz. İbrahim, verdiği bu sözü unuttur ve yerine getirmez. Rüyasında, oğlunu kurban ettiğini görmesi verdiği sözü hatırlaması için bir uyarıdır.⁵

Hz. İbrahim gördüğü rüyayı uygulamak için hemen Mekke'ye gider. Mekke'ye gittiğinde oğlunu annesinin yanında bulur ve oğluna, “yanına bir ip ve

³ Kutsal Kitap, Tekvin, 22/1–10

⁴ Kur'an-ı Kerim, Saffat, 37/102

⁵ Taberi, Ebu Cafer Muhammed Bin Cerir, *Tarih-İ Taberi*, Çev. Faruk Görtünca, Sağlam Yay., İstanbul, 1995, C. 1, s. 211; İbn Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, İslam Tarihi, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağrakça, Yunus Apaydın, Gümüş Yay., İstanbul, 1985, C. 1, s. 105; Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamberler Tarihi*, Nil Yayınları, İstanbul, 1997, C. 1, s. 225

büyükçe bir bıçak alda şu vadiye gidip ev için odun toplayalım” der.⁶ Rivayete göre, Hz. İbrahim, Mekke’ye oğlu İsmail’i kesmek için geldiği zaman oğlu yeni koşar çağda bir çocuktur.⁷

Hz. İsmail babasına bu şekilde cevap verdikten sonra, babasına: “Babacığım beni boğazlayacağın zaman beni sıkıca bağla ki, sana bir zorluk çıkarmayayım çünkü ölüm zordur, bıçak vücuduma değdiğine çırpınmayacağımdan emin değilim dedi.” Hz. İbrahim de oğlunun söylediği gibi İsmail’in ellerini sıkıca bağladıktan sonra bıçağını iyice biletti ve oğlunu sağ yanı üstüne yatırdı. Fakat Hz. İbrahim’in elleri titriyordu. Oğlunun yüzüne bakarak bu işi yapması mümkün değildi. Gözlerinden dökülen yaşlar İsmail’in yüzüne damlıyordu. İsmail, babasının merhamete gelerek bunu yapamayacağını anladı ve babasına beni yüzükoyun yere yatır ki alnım yere gelsin eğer, yan tarafıma yatırırsan yüzümü görüp de merhamete gelebilirsin, bunun için yüzümü de, bir bez parçasıyla kapat dedi.⁸ Hz. İbrahim oğlunun dediği gibi oğlunu alnının üzerine yatırdı ve bıçağını oğlunun boğazına koyarak kuvvetlice bastırdı. Fakat bıçak Hz. İbrahim’in kuvvetli bir şekilde bastırmasına rağmen kesmiyordu. Sanki bıçağın ağzı tersine dönmüştü. Hz. İbrahim’in birkaç kez daha denemesine rağmen bıçak oğlunu kesmedi.⁹

Taberi’ye göre, Hz. İbrahim bıçağı ilk önce boğazına değil ensesine dayayarak kesmeye çalışmış fakat bıçağın ağzı tersine dönmüş olması yüzünden kesmeyince, İsmail, babasına niye kesmekte geç davranıyorsun, bıçağa ne oldu da beni kesmiyor diye sormuş ve ardından bıçağı sıkıca tutup bu sefer boğazından kesmeyi denemesini söylemiştir. Fakat bıçak İsmail’i boğazından da kesmeyerek ikiye bükülmüştür.¹⁰

İbn Kesir’de geçen bir rivayete göre ise, bıçağın İsmail’i kesmemesinin sebebi bıçağın ağzının tersine dönmüş olması değil, bıçakla İsmail’in boğazının arasına Allah tarafından bakır gibi bir tabaka konulmuş olmasıdır.¹¹

Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmek amacıyla yatırması üzerine oğluna karşılık olarak bir koç gönderilmesi olayı Kitab-ı Mukaddes’te şöyle anlatılmaktadır.

“Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama rabbin meleği göklerden İbrahim, İbrahim! diye seslendi: İbrahim işte buradayım diye cevap verdi. Melek; çocuğa dokunma, dedi. Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı’dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin. İbrahim çevresine

⁶ Köksal, Asım, *Peygamberler Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , 8. Baskı, Ankara, 2004, s. 186

⁷ İbn Esir, a. g. e., C.1, s. 101-107; İbn Kesir, İsmail B. Ömer, *El-Bidaye Ve’n-Nihaye*, Büyük İslam Tarihi, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul, 1994, C.1 s. 225-226

⁸ Taberi, a. g. e., C.1, s. 218, İbn Esir, a. g. e. ,C.1, s. 105

⁹ Köksal, a. g. e., s. 189

¹⁰ Taberi, a. g. e.,C.1 s. 218

¹¹ İbn Kesir, a. g. e., C.1, s. 227, İbn Esir, a. g. e., C.1, s. 106

bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine yakmalık sunu olarak sundu.”¹²

Hız. İbrahim’in rüyasında gördüğünü yerine getirebilmek için oğlunu kurban etmek üzere yere yatırışı ve o esnada oğlunun yerine kurban edilmek üzere koç gönderilmesi olayı Kur’an-ı Kerim’de ise şöyle anlatılmaktadır.

“Fakat ikisi Allah’ın emri olarak gördüklerine kendilerini teslim edince ve İbrahim onu yüzüstü yatırınca, kendisine seslendik: “Ey İbrahim, sen şimdiden o rüyanın amacını yerine getirmiş oldun!” İşte iyilik yapanları biz böyle ödüllendiririz: çünkü bu, gerçekten apaçık bir sınama idi. Ve fidye olarak O’na büyük bir kurban verdik, böylece O’nun sonraki kuşaklar tarafından şöyle hatırlanmasını sağladık: “İbrahim’e selâm olsun!”¹³

Hız. İbrahim’in oğlunun yerine kesilmek üzere Allah tarafından bir koç gönderilmesi ve bu koçun Kitab-ı Mukaddes’te ve Kur’an’da anlatılmayan özellikleri İslâm Tarihi kaynaklarında ise şöyle aktarılmaktadır: “Hız. İbrahim birkaç defa denemesine rağmen oğlu İsmail’i kesmeyi bir türlü beceremedi. Bu esnada, Allah (c.c) yanında bir koç ile birlikte Cebrail’i gönderdi”.¹⁴

Bu koçun özellikleriyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Esir’e göre, bu koç cennette kırk sonbahar otlayan, boynuzlu, beyaz gözlü ve iri bir koçtur.¹⁵ Said b. Cubeyr’e göre, “O cennette otlayan bir koç iken bir kaya oyuğunun yarılmasından sonra dünyaya gelmiş, üzerinde kızıl renkli yapacağı olan bir koçtur.” İbn Abbas’a göre, “kaya oyuğundan İbrahim için çıkıp gelen koç siyah ve iri gözlü, boynuzlu bir koçtu ki; bu koç Âdem peygamberin oğlu Habil’in Allah’a takdim ettiği ve Allah tarafından kabul edilen koçtu.”¹⁶ Bu koçun Sebir Dağı’ndan inip gelen iri boynuzlu, güzel bir koç olduğu rivayeti de vardır. Taberi’ye göre koçun gözleri, ayakları ve boynuzları karaydı. Cebrail, koçun kulağından yapışıp o dağa indirdi. İbrahim’in yakınında durdu.¹⁷ Başka bir rivayete göre ise, bu koç alacalı renkte idi ve yüzü kırmızıya boyanmış yüne benziyordu.¹⁸

Tarihçilerin çoğunluğuna göre ise, bu kurbanlık beyaz renkli, iri ve siyah gözlü, boynuzlu bir koçtur.¹⁹

Bütün bu farklı rivayetlerde ortak nokta olarak söylenebilecek şey bu kurbanlığın, Allah tarafından Hız. İbrahim’e fidye olarak gönderilen boynuzlu ve iri güzel bir koç olduğudur.

¹² Kutsal Kitap, Tekvin, 22/10-14

¹³ Kur’an-ı Kerim, Saffat, 37/103-109

¹⁴ Taberi, a. g. e., c.1, s. 218

¹⁵ İbn Esir, a. g. e., c.1, s. 106

¹⁶ İbn Kesir, a. g. e., c.1, s. 227, İbn Esir, a. g. e., c.1, s. 106

¹⁷ Taberi, a. g. e., c.1, s. 218

¹⁸ Aydemir, Abdullah., *İslâmi Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2005, s.62.

¹⁹ İbn Kesir, a. g. e., c.1, s. 227

Hız. İbrahim, Allah tarafından oğlunun yerine fidiye olarak gönderilen koçu Allah için bugün Mina olarak bilinen yerde kurban etti.²⁰ Hz. İbrahim daha önceden de başarıyla çıktığı imtihanlar gibi bu imtihandan da başarı ile çıkmıştı. Kurban etme hadisesi, her yıl yüz binlerce müminin Mekke'ye yaptıkları Hac ziyaretinde tekrarladıkları kurbandır ki, bu; Hz. İbrahim ve İsmail'in yaşadıkları tecrübenin anılması demek olup İslâm'ın "Beş Esası"ndan birini oluşturmaktadır.

Kurbanlık oğul konusunda İslâmî kaynaklarla, Kitab-ı Mukaddes arasında çok önemli bir fark vardır ki o da; Hz. İbrahim'in kurban etmekle emredildiği oğlunun hangi oğlu olduğu konusudur. Kutsal kitap, bu çocuğun İshak olduğunu açıkça belirtirken Kur'anda bu çocuğun kim olduğu açıkça belirtilmemiştir. İslâm Tarihi kaynaklarında ise kurban edilen oğlun kim olduğu hususunda birçok ihtilaf bulunmaktadır²¹ ki bu tartışmaları burada nakletmek çalışmanın sınırlarını aşacaktır.

3. Hz. İbrahim'in Oğlu İsmail'i Kurban Edişi Konulu Resimler

Hız. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban edişi konusuyla ilgili olarak 20 resim çalışmamıza esas alınmıştır. Konuyla ilgili bu 20 resim farklı eserlerde bulunmaktadır. Kullandığımız 20 resimden 8 tanesi *Kısâs-ı Enbiyâ* nüshalarında, 4 tanesi metni Fuzûlî'ye (1480–1556) ait olan *Hadikatü's Süeda*²² nüshalarında, 3 tanesi *Falname* nüshalarında, 3 tanesi *Zübdetü't Tevârih*²³ nüshalarında, 1'i *Külliyât-ı Tarih* nüshasında 1'i de *Câmiü't-Tevarih* nüshasında bulunmaktadır.

a) Kısas-ı Enbiya Nüshalarında Yer Alan Kurban Resimleri

Kısâs-ı Enbiyâ, adından da anlaşıldığı üzere peygamberlerin hayat hikâyelerini ve tebliğ faaliyetlerini anlatan eserlerin genel adıdır.²⁴ XVI. yüzyılda İran'da hazırlanan eserin farklı kütüphane ve müzelerde Nişaburi, Dayduzami ve Rabguzi tarafından istinsah edilmiş birçok nüshası bulunmaktadır.²⁵

²⁰ Taberi, a. g. e., c.1, s. 219; İbn Kesir, a. g. e., c.1, s. 227

²¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Gökku, Bilal, "Tefsir Geleneğinde Zebih Kıssası" (Taberi'den İbn Kesir'e Klasik Tefsir Kaynaklarına Dair Bir Oryantalist İddianın Değerlendirilmesi), *Ekev Akademi Dergisi*, S:28, s.163–178, 2006; Harman, Ömer Faruk, "Hz. İbrahim-Hız. İsmail ve Kurban" *Hız. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*, Şurkav Yayınları, s. 149–159, Şanlıurfa, 17–18 Ekim 1997.

²² Fuzuli, *Hadikatü's Süeda (Ermişlerin Bahçesi, Kerbela Şehitleri)*, Çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1979; Güngör, Şeyma., *Hadikatü-s Süeda*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.

²³ Zübdetü't Tevârih ile ilgili bilgi için bkz: Renda, G., "Üç Zübdetü't Tevârih Yazmasının İncelenmesi", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1969

²⁴ M. Süreyya Şahin, "Kısas-ı Enbiya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002 c.25, s. 495

²⁵ Renda, a. g. t., s. 25, Ayrıca Kısas-ı Enbiya Nüshaları ile ilgili bilgi için bkz: Nişaburi, İbn İshak Ahmed Bin Muhammed Bin İbrahim, *Kısas-ı Enbiya, (Araisu'l Mecalis)*,

Konuyla ilgili en fazla resim bulunan *Kısâs-ı Enbiyâ*'nın²⁶ TSM (Topkapı Sarayı Müzesi)'nde EH.1430 numaralı (Resim 1), H.1225 numaralı (Resim 2), H.1228 numaralı (Resim 3) nüshalarında, Beyazıt Kütüphanesi 5275 numaralı (Resim 4), BN (Paris Biblioheque Nationale)'da 54 numaralı (Resim 5) ve 1313 numaralı (Resim 6), NYCL (New York Columbia University Library) Smith Koleksiyonunda (Resim 7), NYPL (New York Public Library) Spencer koleksiyonunda Ms.46 numaralı (Resim 8) nüshasında konuyla ilgili resimler yer almaktadır.

Kısas-ı Enbiya nüshalarındaki resimlerin hemen hemen hepsinde sahne; oğlunu kurban etmeye hazırlanmakta olan Hz. İbrahim, babasının önünde sakin bir şekilde oturan Hz. İsmail, elindeki koç ile birlikte Hz. İbrahim'e doğru gelmekte olan Cebrail olayı seyreden insanlar ve Hz. İbrahim'i kararından vazgeçirmek amacıyla olay yerine gelen fakat başarılı olamayan şeytandan oluşmaktadır. *Kısas-ı Enbiya* resimlerinde ayrıntı sayılabilecek imgelere *Hadikat-üs Süedâ* resimlerindeki kadar yer verilmemekle birlikte bazı nüshalarda Hz. İbrahim'in, bıçağının kesmemesi üzerine bıçağını vurduğu ve bu sebeple iki parçaya ayrıldığı bilinen taş betimlemesine yer verilmiştir.

Genel olarak benzer sahnelere yer verilen *Kısas-ı Enbiya* resimleri arasında bazı ayrıntılarda farklılıklar da bulunmaktadır. Bu farklılıklar şöyledir:

Eserin TSM. EH.1430 (Resim 1), BN. 54 numaralı nüshasındaki (Resim 5) ve NYPL Ms.46 numaralı nüshadaki resimde (Resim 8) Cebrail'in Hz. İsmail'in yerine fidyelik olarak getirdiği koç beyaz renkte iken, TSM. H.1225'de (Resim 2) alaca renkte, TSM. H.1228'de (Resim 3) gri renkte, Beyazıt nüshasındaki resimde (Resim 4) beyaz ve kahverengi renkte, BN. 1313 numaralı nüshadaki resimde (Resim 6) kahverengi, NYCL Smith Koleksiyonu'ndaki resimde (Resim 7) ise alaca renktedir.

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişi konusunda önemli bir yeri olan şeytan figürüne BN. 1313 (Resim 6) ve NYCL Smith Koleksiyonunda nüshasındaki resimlerde (Resim 7) yer verilmezken konuyla ilgili diğer tüm *Kısas-ı Enbiya* nüshalarındaki resimlerde yer verilmiştir. Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan *Kısas-ı Enbiya* nüshasındaki resimde ise (Resim 4) şeytan figürü, diğer nüshadakilerden farklı bir yerde, tepenin arkasında değil Hz. İbrahim'in arkasında tasvirlenmiştir.

Kısas-ı Enbiya nüshalarındaki resimlerden; Beyazıt Kütüphanesi 5275 numaraya kayıtlı nüshadaki resim hariç diğer resimlerin hepsinde Hz. İbrahim

Da'rul Kitabü'l İlmiye Yay., Beyrut, 1985; Rabguzi, Nasıruddin bin Burhanüddin, *Kıyasu'l Enbiya*, Çev: Aysu ATA, Giriş-Metin-Tıpkı Basım, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1997; Cemiloğlu, İsmet., *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yay, Ankara, 1994.

²⁶ Peygamber kıssalarıyla ilgili resimler için bkz: Milstein, Rachel-Karin Rührdanz-Barbara Schmitz, *Stories of the Prophets: Illustrated Manuscripts of Qisas al-Anbiya*, Mazda Publishers, California-1999.

oğlu İsmail'i kesmek üzere hazırlık yaparken tasvirlenmişken, Beyazıt nüshasındaki resimde (Resim 4) Hz. İbrahim bıçağını oğlunun boğazına dayamış hâlde tasvirlenmiştir.

Beyazıt nüshası, BN. 54 numaralı (Resim 5), TSM. H.1225 numaralı (Resim 10), ve NYPL Ms.46 numaralı nüshasındaki (Resim 8) resimlerde Hz. İsmail'in elleri, İslâm Tarihi kaynaklarında²⁷ ve eserin metninde²⁸ belirtildiği şekilde, arkasından bağlı iken; TSM. EH. 1430 (Resim 1), H. 1228 (Resim 3) ve NYCL Smith Koleksiyonu nüshasındaki (Resim 7) resimlerde önünden bağlıdır. Eserin BN. 40 numaralı nüshasında ise Hz. İsmail'in elleri bağlı değildir.

Farklı nüshalarda bulunan resimlerdeki bir başka farklılık ise, TSM. H. 1225 (Resim 2), Beyazıt 5275 (Resim 4) ve NYCL Smith Koleksiyonu (Resim 7) nüshasındaki resimlerde Hz. İsmail'in gözleri bağlanmış iken, diğer nüshalardaki resimlerde bağlanmamış olmamasıdır. Oysa eserin metninde²⁹ ve İslâm Tarihi kaynaklarında, Hz. İsmail'in gözlerinin de bağlı olduğu rivayeti bulunmaktadır.

Kıyas-ı Enbiya resimlerinde genellikle doğa betimlemeleri ve bitkisel motiflere fazla yer verilmezken, NYCL Smith Koleksiyonu, TSM. H.1225, EH.1430, NYPL. ve BN. 54 numaralı nüshadaki resimlerde ayrıntılı doğa betimlemelerine ve bitki motiflerine yer verilmiştir.

b. Hadikatü's Süeda Nüshalarında Yer Alan Kurban Resimleri

"Ermişlerin bahçesi" anlamındaki *Hadikatü's Süeda*, Fuzuli(d.885/1480,ö. 963/1556)³⁰ tarafından hazırlanmıştır ve Kerbela olayı hakkında, nesir halinde yazılmış bir eserdir. Fuzuli'nin de eserin başında söylediği gibi, eserin Hüseyin Baykara döneminde Herat'ta İranlı edebiyatçı Molla Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin *Ravzatü's Şüheda* (Şehitler Bahçesi) adlı eseri örnek alınarak hazırlanıldığı düşünülmektedir. Ancak gerek dil ve üslup bakımından, gerekse bir takım değişikliklerle Fuzuli tarafından hazırlanan bu eser özgün bir makteldir. Bu eser, çeşitli tarikat mensupları arasında ve özellikle Şii çevrelerde ilgi görmüştür. İslâm dünyasının mukaddes şehitlerini de konu edinen eserin resimleri Bağdat Eyalet üslûbundadır.³¹

Farklı tarikat çevrelerince ilgi duyulan, özellikle Bektaşiler tarafından çok okunan *Hadikatü's-Süeda'nın* günümüze ulaşan ve birçoğu tarihsiz 11 nüshası bulunmaktadır. Bu kitap, Bağdat Eyalet üslubuyla resimlendirilmiş

²⁷ Taberi, a. g. e., c. 1, s. 218, İbn Esir, a. g. e., c. 1, s. 105.

²⁸ Nişaburi, a. g. e., s. 93-94.

²⁹ Nişaburi, a. g. e., s. 94

³⁰ Fuzuli hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Abdülkadir Karahan, "Fuzuli", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. c. 13, İstanbul, 1996, s. 240-246

³¹ Çağman, Filiz, "XVI. yüzyıl Sonlarında Mevlevi Dergâhlarında Gelişen Bir Minyatür Ekolü", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 15-20 Ekim 1973, s. 652-653

yazma eserler arasında peygamber öykülerini ele alan eserlerdendir.³² Arapça ve Farsça terkiplerin bulunduğu, arada manzum parçalar da bulunan Fuzuli'nin bu eseri, resimlenirken dönemin doğa ve mimari beğenisi, kutsal insan tasviri anlayışını resme katılmıştır.³³

Hız. İbrahim'in oğlu Hız. İsmail'i kurban edişini konu edinen resimler *Hadikatü's Süeda* yazmalarında da yer almaktadır. Eserin metninde, Hız. İbrahim'in başına gelen ikinci büyük sıkıntı olarak nitelendirilen olay şu şekilde anlatılmıştır:

“Rivayete göre, bir gün Hız. İsmail, yüzü gözü toprak içinde avdan dönerek İbrahim'in huzuruna gelmişti. Hız. İbrahim'de iltifat gözü ile onun güneş gibi parlayan mübarek yüzüne baktı. Misk gibi kokan siyah saçlarının her bir teli İbrahim'in canına birer bağ gibi bağlandı. Onun her uzvuna bakınca, muhabbeti bir kat daha artıyordu. Hulâsa; Halil'in kalbinin Hız. İsmail'in muhabbeti ile dolduğu ortaya çıkınca Kaza Divanı'ndan hüküm gelip; ‘Ey Halillik sırlarına mahrem bulunan ve ey ümmete rehberlik ve önderlik şerefiyle şereflenmiş olan, sen eğer benim muhabbetimin yolunu tutup gidiyorsan benden başkasına karşı rağbet göstermekten vazgeç. Sevgisi ile kalbini doldurmuş bulunduğun bu ciğerparenin yaşayış bağını bana olan sevgi kılıcı ile kesip hayatını bitir.’”³⁴

İbrahim uykudan uyandı ve karısı Hacer'e; “Hız. İsmail'in yeni elbiselerini giydir kendisini süsle, Dost'a misafir olacaktır, ey sevgilim!” dedi. Hız. İbrahim'in bu sözleri üzerine Hacer; oğlunu süsledi, saçlarını taradı, renkli elbiselerle kuşatıp hazırladı. İbrahim yine Hacer'e bir ip ve bir de bıçak hazırlamasını söyledi. Hacer; “Ya Halilullah, dostların hasbihali ahbaplık bağlarını bağlamak içindir, bıçak ise kesmek içindir. Bıçağın burada işi ne? İpe gelince, ip de bir şeyi bağlamaya yarar, bunu ne için kullanacaksın?” Hız. İbrahim: “Belki bir kurban kesmek icap eder! Kurbanı bağlamaya ve kesmeye iple bıçak lazımdır dedi.” Sözü'n kısası, İbrahim ile Hız. İsmail, Hacer ile vedalaşarak yola koyuldular. Hacer de hayret ederek düşünceye dalmaya başladı. O arada kargaşalık ocağının başı, ortalığı karıştırma yuvasının temeli olan İblis, iyi iş işleyen salih bir ihtiyar şeklinde Hacer'e göründü ve ona kocasının Hız. İsmail'i nereye götürdüğünü bilip bilmediğini sordu. Onların bir dost ziyaretine gittikleri cevabını alan İblis, olayın bu şekilde olmadığını Hız. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye götürdüğünü söyledi fakat Hacer, Halilullah'ın Allah'ın emri olmayan bir şeyi yapmayacağını söyleyerek, bu işe

³² Milstein, *Miniature Painting in Ottoman Baghdad*, Costa Mesa, Mazda Publishers, California, 1990, s. 371, Çağman, a. g. m., s. 652–654

³³ Seyhan, Nezihe, “Süleymaniye Kütüphanesindeki Minyatürlü Yazma Eserlerin Kataloğu”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 461–462

³⁴ Fuzuli, *Hadikatü's Süeda (Ermişlerin Bahçesi, Kербela Şehitleri)*, Çev. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Kitabevi, s. 41, İstanbul, 1979; Bayoğlu, Servet., *Erenlerin Bahçesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , s. 38–39, Ankara, 1986

razı olduğunu gösterdi. Hacer'i kandıramayan İblis, daha sonra İbrahim'i ve oğlu Hz. İsmail'i de kandırıp işlerinden caydırmak istedi ama başarılı olamadı.³⁵

Hız. İbrahim, oğluna 'Ey aziz oğul, hikmet dergâhından ve fitrat yurdundan, senin boğazlanman emrolmuştur. Ne dersin?' Hız. İsmail cevap vererek; 'Ey ulu baba! Bu emrin benim için bir şeref ve izzettir dedi ve olayı sükûnetle karşıladı. Bunun üzerine Hız. İbrahim, Hız. İsmail'in ellerini ve ayaklarını sağlam bir şekilde bağlayıp mübarek boğazına bıçağını vurdu. Fakat bıçağı bir türlü kesmedi, o esnada Cebrail inip bir kurban getirdi ve 'Ey İbrahim! Kad saddakat-rüya -İbrahim, işte sen bu şekilde rüyayı doğrulttun, onun gereğince hareket ettin. Sana müjdeler olsun. Senin kurbanın kabul oldu. İşte şimdi, bu koca ve bereketli koçu Hız. İsmail'in yerine kurban et!' dedi.³⁶

Eserin metin kısmında bu şekilde anlatılan olay eserin BL (British Library)'de bulunan Or. 12009 numaralı nüshasının 19b sayfasında (Resim 9), BL (British Library)'de bulunan 7301 numaralı nüshasının 19b yaprağında (Resim 10), TIEM (Türk İslâm Eserleri Müzesi)'nde bulunan 1967 numaralı nüshanın 19b yaprağında (Resim 11), KMM (Konya Mevlana Müzesi)'nde bulunan 93 numaralı nüshanın 16b yaprağında (Resim 12) tasvirlenmiştir.

Hadikat-üs Süedâ'nın farklı kütüphanelerde bulunan bu nüshalarındaki 4 resimde sahne genel hatları ile oğlunu kurban etmek üzere olan Hız. İbrahim, babasının önünde diz çökmüş vaziyette bekleyen Hız. İsmail, birisinin elinde koçu bulunan birden fazla melek, yaşlı kılığında olay yerine gelen şeytan ve çeşitli doğa betimlemelerinden oluşmaktadır.

Resimler arasında bazı benzerlikler olmakla birlikte bazı farklılıklar da mevcuttur. Eserin KMM'de bulunan nüshasındaki resimde (Resim 12) sadece Hız. İsmail'in yerine fidye olarak gönderilen koçu getiren Cebrail figürüne yer verilirken BL'de 12009 numaralı nüshadaki resimde (Resim 9), 3 melek figürüne, BL'de 7301 numaralı nüshadaki resimde (Resim 10) 8 melek figürüne, TIEM'de bulunan nüshadaki resimde (Resim 11) ise 4 melek figürüne yer verilmiştir. KMM nüshasındaki resim hariç diğer resimlerde, eserin metninde Hız. İbrahim'in oğlunu kurban etmek üzere yatırıp boğazına bıçağı vurması üzerine, coşarak "Rabbim! Bu ne şerefli bir kul, eşi benzeri bulunmaz bir dosttur ki, O'nu yakıcı ateşe atsalar da sevgi yolunda yürümekten kaçınmaz; çocuğun öldürülmesi için emir gelir, hiç rahatsız olmaz!"³⁷ diyerek olay yerine gelen melek figürlerine yer verilmiştir.

Eserin BL 12009 (Resim 9) ve KMM 93 (Resim 12) numaralı nüshasındaki resimlerde, konuyla ilgili İslâm Tarihi kaynaklarında³⁸ ve eserin metninde³⁹ Hız. İbrahim'i, oğlunu ve eşi Hacer'i bu işi yapmaktan vazgeçirmek

³⁵ Fuzuli, a. g. e., s. 41-43; Bayoğlu, a. g. e., s. 40-41

³⁶ Fuzuli, a. g. e., s. 44-46; Bayoğlu, a. g. e., s. 41-43

³⁷ Bayoğlu, a. g. e., s. 42; Fuzuli, a. g. e., s. 45-46

³⁸ Taberi, a. g. e., c.1, s. 217-220; Köksal, a. g. e., s. 186-190

³⁹ Bayoğlu, a. g. e., s. 39-41; Fuzuli, a. g. e., s. 41-44

üzere yaşlı bir insan kılığına girerek olay yerine geldiği rivayeti bulunan şeytan figürüne yer verilirken diğer iki nüshadaki resimlerde (Resim 10, Resim 11) şeytan figürüne yer verilmemiştir.

Eserin metninde, Hz. İbrahim'in oğlunu boğazlamak için bıçağı 70 defa vurduğu fakat başarılı olamayınca, bıçağı taşa vurduğu ve taşın ikiye ayrıldığı, bıçağın dile gelerek "Ey Allah'ın elçisi Halil emrediyor. Celil engelliyor. Ben Celil'in buyruğunu bekliyorum"⁴⁰ dediği belirtilmektedir. Bu rivayette geçen ikiye ayrılmış taş betimlemesine sadece eserin TIEM 1967 numaralı nüshasındaki resimde (Resim 11) yer verilmiş, diğer resimlerde bu ayrıntı betimlenmemiştir.

Resimlerde dikkat çekici bir diğer nokta ise, eserin metninde⁴¹ Hz. İsmail'in ellerinin ve ayaklarının bağlı olduğu bilgisi bulunmasına rağmen KMM. nüshasındaki resimde Hz. İsmail'in elleri ve ayakları bağlı olmadığı halde yerde uzanmaktadır.

c. Zübdet-üt Tevarih Nüshalarında Yer Alan Kurban Resimleri

H. İbrahim'in oğlunu kurban edişiyile ilgili resim bulunan bir diğer eser olan *Zübdet-üt Tevarih*, Sultan III. Murat döneminde (1574–1595) Şehname yazarı Seyyid Lokman Aşuri tarafından yazılmıştır ve tarihlerin özü anlamına gelmektedir. Eser 1583–1586 yılları arasında hazırlanmıştır ve üç nüshası bulunmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere eser genel bir dünya tarihi kitabıdır. Lokman'ın sade bir dille yazılmış olan bu eseri cennet ve cehennem tasviri ile başlar, gökler ve dünyanın tasvirinden sonra, Hz. Âdem ile Havva ve birçok Eski Ahit peygamberleri ile ilgili hikâyeleri, İran tarihini, İslâm Tarihini ve III. Murat dönemine kadar Osmanlı tarihini içine alır. Eserin hem dini hem de tarihi bir yönü vardır. Eserde Hz. Âdem ve Havva'dan eserin bittiği tarihteki son Osmanlı sultanına kadar adı geçen bütün dini ve tarihi kişilerin şecerelerinin verilmiş olması, esere *Silsilenâme* karakteri de kazandırmıştır.⁴²

Konuyla ilgili resim eserin TSM H.1321 numaraya kayıtlı nüshasında yer almaktadır (Resim 13). Eserin 29b yaprağında bulunan resim iki kısma ayrılmıştır. Resmin üst kısmında Hz. İbrahim'in ateşe atılması, alt kısmında ise Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişi tasvirlenmiştir.

H. İbrahim'in oğlunu kurban edişi konulu resimde, Hz. İbrahim eserin diğer nüshasında da olduğu gibi yeşil renkli tepenin alt kısmında oğlunu kurban etmeye hazırlanmaktadır. Elleri önünde bulunan Hz. İsmail ise Hz. İbrahim'in önünde sakin bir yüz ifadesi ile oturmaktadır.

Resmin sol köşesinde Hz. İbrahim'in bıçağını vurmuş hâlde tasvirlenen ikiye bölünmüş taş parçası yer almaktadır. Resmin sağ tarafında, eserin diğer

⁴⁰ Bayoğlu, a. g. e., s. 42; Fuzuli, a. g. e., s. 45

⁴¹ Fuzuli, a. g. e., s. 44–46; Bayoğlu, a. g. e., s. 41–43

⁴² Renda, a. g. t., c.1, s. 17

nüshasında yer almayan bir tasvir yer almaktadır. Bu tasvir, sağ taraftaki küçük tepenin üzerindeki sarık tasviridir.

Resimde sahnenin sol üst köşesinde, Hz. İbrahim'e doğru gelmekte olan kanatlı bir melek figürü yer almaktadır. Meleğin elinde, siyah bir koç bulunmaktadır. Resmin arka fonunda sarı renkte bir gökyüzüne yer verilmiştir.

Resimde Hz. İbrahim İslâm Tarihi rivayetlerine uygun bir şekilde oğlunu kurban etmeye hazırlanırken tasvirlenmiştir. Hz. İbrahim'in arkasında yer alan iki parça halindeki taş figürü diğer resimlerde de belirttiğimiz gibi Hz. İbrahim'in bıçağının kesmemesi üzerine sinirle bıçağını vurduğu taşı simgelemektedir.

Resimde Hz. İsmail, elleri önünde sakince oturmaktadır. İslâm Tarihi kaynaklarında Hz. İbrahim'in oğlunun isteği üzerine oğlunun gözlerini bir örtüyle kapattığı rivayeti bulunmasına rağmen resimde, Hz. İsmail'in gözleri açıktır.

Resimde, Hz. İsmail'in yerine kesilmek üzere gönderilen koç ve bu koçu getiren Cebrail tasvirlenmiştir. Şimdiye kadar değerlendirdiğimiz resimlerde yer almayan Hz. İsmail'in sarığı, bu resimde, sahnenin sağ tarafındaki küçük tepenin üstünde tasvirlenmiştir.

Eserin TIEM 1973 numarada bulunan nüshasında da konuyla ilgili bir resim bulunmaktadır (Resim 14). Eserin TSM nüshasındaki resimde olduğu gibi bu nüshasındaki resimde iki kısımdan oluşmaktadır. Diğer nüshada resmin alt kısmında tasvirlenen Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişi konusu bu nüshadaki resmin üst kısmında tasvirlenmiştir. Hz. İbrahim resimde, gri renkteki tepelerin alt kısmında oğlunu kurban etmeye hazırlanırken tasvirlenmiştir. Resimde, Hz. İbrahim'in sağ elindeki bıçağı taşa vurduğu ve taşın ikiye ayrıldığı görülmektedir.

Resmin sağ tarafında ise, tepelerin üst kısmından Hz. İbrahim'e doğru uçarak gelen kanatlı bir melek figürü yer almaktadır. Bu melek figürünün elinde beyaz renkte bir koç bulunmaktadır. Resmin arka fonunda ise sarı renkte gökyüzü tasviri vardır.

Hz. İbrahim, İslâm Tarihi rivayetlerinde de geçtiği üzere oğlunu kurban etmeye hazırlanırken tasvirlenmiştir. Hz. İbrahim'in arka tarafında bulunan ikiye bölünmüş taş, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeyi birkaç defa deneyip başarılı olamaması üzerine bıçağını vurduğu taşı simgelemektedir.

Resmin sağ tarafında Hz. İbrahim'e doğru elindeki koç ile birlikte uçarak gelen melek figürü ise, Hz. İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gönderilen koçu getiren Cebrail'dir.

Zübdetü't-Tevarih'in CBL (Chester Beatty Library)'de 414 numaraya kayıtlı bulunan nüshasında konuyla ilgili resim 68b yaprağının alt kısmındadır (Resim 15). Resimde Hz. İbrahim tepenin alt kısmında oğlu Hz. İsmail'i kurban etmeye hazırlanırken görülmektedir. Oğlu Hz. İsmail ise başı babasına doğru

dönük vaziyette yerde oturmaktadır. Her iki figürün başında da hale bulunan resimde ayrıntılara yer verilmemiş, sahnede sadece ortadan ikiye ayrılmış bir taş betimlemesi ile bir çiçek motifine yer verilmiştir. Arka plandaki tepenin arkasında ise bir ağaç betimlemesi yer alır. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişi konusunda önemli bir yeri olan melek ve getirdiği koç figürüne resimde yer verilmemiştir.

d. Fahnâme Nüshalarında Yer Alan Kurban Resimleri

Osmanlı resim sanatında XVII. yüzyıl başlarında görülmeye başlayan resimli *Fahnâmeler* geleceği bilmek ve onu yönlendirmek, yapacağı iş için en uygun zamanı belirleyebilmek, dileklerin geçerli olup olmayacağını bilme arzusunda olan insanların ihtiyacını karşılamak üzere hazırlanmışlardır. Bu eserler büyük olasılıkla 1550'lerde Safevi Şahı Tahmasb (1524–76) için hazırlanmış ve günümüze otuz resimli sayfası ulaşmış olan bir fal kitabından örnek alınarak üretilmişlerdir. Fahnâmelerin XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında hazırlanmış örneklerinde karşılıklı iki sayfanın birisinde tasvir diğerinde ise bu resmin açıklamalı metni yani bu sayfayı açan kişinin falı yer alır.⁴³

Fahnâme'nin TSM H. 1702 numaraya kayıtlı nüshasında konumuzla ilgili 1 adet resim bulunmaktadır (Resim 16). Nüshanın 19b yaprağında bulunan resimde, Hz. İbrahim pembe renkli tepenin altında sol elinde bıçak tutar hâlde tasvirlenmiştir. Yanında ise elleri önünde bağlı vaziyette oturan Hz. İsmail yer almaktadır. Hz. İsmail'in sağ tarafında ise tepesi hayvan başı şeklinde betimlenmiş sarı renkte kayalar bulunmaktadır. Resimde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in başlarında alevli hâleler yer almaktadır.

Resimde sahnenin sağ üst tarafında ise elindeki kahverengi koç ile Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in bulunduğu yere doğru uçarak gelen kanatlı bir melek figürü bulunmaktadır. Tepelerin ardında sol üst köşede koyu tenli sakallı bir erkek figürü bulunmaktadır. Arka fonda ise sarı ve beyaz renkte bulutlar ve lacivert bir gökyüzü bulunmaktadır.

Tasvirin betimlediği iki beyitten oluşan şiirin üzerinde "Ve fidye olarak O'na büyük bir kurban verdik"⁴⁴ anlamındaki âyet bulunmaktadır. Şiir ise şu şekildedir:

"Hazreti İbrahim Allah'ın emri ile / Bayram günü Hz. İsmail'i kurban etmek istedi

Allah'ın emrini duyunca Hz. İsmail bu kadere razı oldu / Bir okudu ve Allah'tan bir kurban geldi."⁴⁵

⁴³ Zuhâl Akar, "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Bulunan İki Fahnâme ve Resimleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 20.

⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Saffat 37/107

⁴⁵ Akar, a. g. t., s. 67

Bu şiirin açıklaması ise, tasvirin bulunduğu sayfanın karşı sayfası olan 20a sayfasında şöyle açıklanmaktadır: “Fal sahibi Arafat Dağı’nda Hz. İbrahim ve canını Allah yolunda feda etmeye razı olan Hz. İsmail falına gelmiştir. Bu fal sağlık, mutluluk ve huzurluluk anlamına gelmektedir. Fakat bu yolda ve bu niyette erkekçe adım atman ve Hz. İsmail’in ettiği gibi Allah’a tevekkül etmen gerekmektedir. Allah, Hz. İsmail’e koyun gönderdiği gibi senin dileklerini de gerçekleştirecektir. Bu niyet hareket ve yolculuk için uğurludur. Evlenmek için uğurludur ve bahtiyar evlatlar bu evlilikten doğacaktır. Kayıp ettiğin malı isteme bulamayacaksın. Talihin gelecek yılın geçmiş yıldan daha uğurlu olduğunu göstermektedir. Fakat sırrını kimseye söyleme. Çünkü iyilik yaptığın insanlar karşılığında sana kötülük ettiler. Birçok düşmanın var, özellikle baş ve boynunda yarası olan kısa boylu esmer kişiden uzak durman gerekmektedir.”⁴⁶

Resimde Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail’i kurban etmeğe hazırlanmaktadır. Kitab-ı Mukaddes’te⁴⁷, Kur’an’da⁴⁸ ve İslâm Tarihi kaynaklarında⁴⁹ geçtiği üzere, Hz. İbrahim’in elinde bıçak bulunmaktadır ve oğlu Hz. İsmail’in elleri bağlıdır. Fakat İslâm Tarihi kaynaklarında Hz. İbrahim’in, oğlunun isteği üzerine yüzünü bir örtü ile kapattığı rivayeti bulunmasına rağmen resimde Hz. İsmail’in yüzünde örtü bulunmamaktadır.

Sahnenin sağ tarafında Hz. İbrahim’e doğru gelmekte olan kanatlı melek figürü Kitab-Mukaddeste⁵⁰, Kur’an’da⁵¹ ve İslâm Tarihi kaynaklarında⁵², Hz. İbrahim’in oğluna fidyeye olarak koç getirdiği rivayeti bulunan Cebrail’i temsil etmektedir. Cebrail’in elinde getirdiği kahverengi koç ise Hz. İsmail’in yerine gönderilen fidyelik koçu temsil etmektedir. İslâm Tarihi kaynaklarında⁵³ fidyelik olarak gönderilen bu koçun rengi hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır.

Sahnenin sol tarafında tepenin arkasında olayı seyretmekte olan siyah sakal ve bıyıklı figür ise muhtemelen, İslâm Tarihi kaynaklarında⁵⁴ da geçtiği üzere Hz. İbrahim’i, oğlu Hz. İsmail’i ve annesi Hacer’i bu işten vazgeçirmek için olay yerine gelen insan kılığındaki şeytanı temsil etmektedir. Akar da, bu figürün şeytan olduğu görüşündedir.⁵⁵

Falnâme’nin TSM. H. 1703 numaraya kayıtlı nüshasında da konuyla ilgili bir resim bulunmaktadır (Resim 17). Genel özellikleriyle TSM.1702

⁴⁶ Akar, a. g. t., s. 67

⁴⁷ Kutsal Kitap, Tekvin, 22/1–10

⁴⁸ Kur’an-ı Kerim, Saffat, 37/102

⁴⁹ Taberi, a. g. e., c.1, s. 218, İbn Esir, a. g. e., c.1, s. 105

⁵⁰ Kutsal Kitap, Tekvin, 22/10–14

⁵¹ Kur’an-ı Kerim, Saffat, 37/103–109

⁵² Taberi, a. g. e., c.1, s. 218

⁵³ İbn Esir, a. g. e., c.1, s. 106; İbn Kesir, a. g. e., c. 1, s. 227; Taberi, a. g. e., c.1, s. 218; Aydemir, a. g. e., s. 62.

⁵⁴ Taberi, a. g. e., c.1, s. 217–220; Köksal, a. g. e., s. 186–190

⁵⁵ Akar, a. g. t., s. 68

numaralı (Resim 26) nüshadaki resme benzeyen resimde doğa betimlemelerine daha fazla yer verilmiştir. 1703 numaralı nüshadaki resmi 1702 numaralı nüshadan ayıran en önemli özellik ise 1702 numaralı nüshada yüzü örtülü olmayan Hz. İsmail'in yüzünün örtülü olması ve ellerinin önden değil arkadan bağlı olmasıdır.

H. 1703 numaralı nüshadaki resmi (Resim 17) H. 1702 numaralı nüshadaki resimden (Resim 16) ayıran bir diğer fark ise; şiir'e resmin bulunduğu sayfada yer verilmemiş olmasıdır. Bu nüshada şiir, resmin bulunduğu sayfanın karşısındaki 12a sayfasında yer almaktadır. Nüshanın 12a sayfasında iki beyitten oluşan şiir şöyledir:

“Toğdukda meh cemali Hz. İsmail'ün / Makbul-ı Hak oldu hayali Hz. İsmail'ün

Hak yolına sen de canı vir kim oldu / Kurban olmak kemali Hz. İsmail'ün”⁵⁶

Bu resmi açan kişinin falı ise nüshanın 12a sayfasında şöyle açıklanmaktadır. “Ey fal sahibi bil ve uyanık ol ki, senin falına Hz. İbrahim ve Hz. İsmail nebi (a.s) ile Arafat Dağı gelmiştir. Hz. İbrahim hak Teala'nın emriyle oğlu Hz. İsmail'i kurban etmek istedi. Bu sırada Cebrail yetiştirdi ve Hz. İbrahim'e maksadın, gönülde oğul sevgisinin mi Allah sevgisinin mi fazla olduğunu denemek olduğunu söyledi. İmtihani ihlâsla kazandın. Bu koçu kurban et ve Hz. İsmail'den uzaklaş. Her işe iyidir. Özellikle alım satım, nikâh ve yeni eve girmek için uygundur.”⁵⁷

Falnâme'nin DSL (Dresden Sächsische Landesbibliothek)'te E. 445 numaraya kayıtlı nüshasında da Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edişi konusunda resim bulunmaktadır (Resim 18). Nüshanın 6b yaprağında bulunan resimde, Hz. İbrahim tepenin alt kısmında oğlunu kurban etmeye hazırlanırken tasvirlenmiştir. Sahnenin sağ tarafında konuyla ilgili diğer *Falnâme* nüshalarındaki resimlerde yer almayan bir yapı betimlemesine yer verilmiştir. Bu yapının içinde olayı seyreden insan figürlerine yer verilmiştir.

Falnâme'nin DSL. nüshasındaki resim diğer iki Falname resminden farklılık arz etmektedir. Bu resimde konuyla ilgili diğer nüshalardaki resimlerde yer almayan iki kule figürüne yer verilmiştir.

DSL. E.445 numaraya kayıtlı nüshadaki bu resmi (Resim 18), TSM 1702 (Resim 16) ve 1703 (Resim 17) numaralı nüshadaki resimlerden ayıran bir başka fark ise sahnenin sağ kısmında bulunan yapıdır. Bu yapı, genellikle Hz. İbrahim'in ateşe atılmasıyla ilgili resimlerde tasvirlenen Nemrut'un olayı seyredebilmesi için yapıldığı rivayetleri bulunan yapıyı andırmaktadır. Ortada mancınğın kollarına benzer şekilde tasvirlenmiş olan iki kule betimlemesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

⁵⁶ Akar, a. g. t., s. 68.

⁵⁷ Akar, a. g. t., s. 68.

e. Külliyyat-ı Tarih Nüshasında Yer Alan Kurban Resmi

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde B.282 numara ile kayıtlı olan Hafız-ı Ebru'nun *Külliyyat*'ı, 1425–1426 yıllarında Herat'ta yazılmış genel bir tarih kitabıdır. Genellikle ilk peygamberleri ve erken Müslüman devrini içine alan bu tarih kitabının resimlerinde büyük bir itina ve ince işçilik dikkat çeker. Özellikle geniş ölçüde kullanılan altın yıldızlarıyla dikkat çeken eser, kaliteli resimleriyle ön plana çıkmaktadır.⁵⁸

Külliyyat-ı Tarih adlı eserde bulunan kurban resmi eserin TSM B.282 numaraya kayıtlı nüshasının 35b yaprağında yer almaktadır. Resimde, Hz. İbrahim sahnenin sağ tarafında oğlu Hz. İsmail'i boğazlamak üzere iken resmedilmiştir (Resim 20). Resimde elleri bağlı olmayan Hz. İsmail'in gözleri örtülüdür. Sahnenin sol tarafında ise, kanatlı ve kadın suretinde bir melek figürü, onun önünde de beyaz renkli bir koç bulunmaktadır. Resimde sahnenin ortasında ise bir ağaç betimlemesi bulunmaktadır. Zeminde yeşil renkte çeşitli bitki motifleri bulunmaktadır. Arka fonda ise sarı renkte bir gökyüzü bulunmaktadır.

Resimde nakkaş, sınır çizgilerini keskin hatlarla ayırmış, renklerin birbirine karışmamasına özen göstermiştir. Ağacın dallarındaki her bir yaprağı ayrı ayrı işleyen usta, meleğin kanadına aynı özeni göstermemiştir.

Resimde Hz. İbrahim tarih rivayetlerinde geçtiği üzere oğlu Hz. İsmail'i önüne oturtmuş vaziyette betimlenmiştir. İslâm Tarihi rivayetlerinde⁵⁹ geçtiği üzere; Hz. İsmail'in boynuna dayalı olan bıçağın ağzı, tersine dönmüş vaziyette tasvirlenmiştir. Bu detay, resmi yapan ustanın konuyla ilgili İslâm tarihi rivayetlerini bildiğini göstermektedir. Resimde betimlenmiş olan melek figürü, konuyla ilgili diğer resimleri değerlendirirken de belirttiğimiz gibi Hz. İsmail'in yerine fidiye olarak gönderilen koçu getiren Cebrail'i temsil etmektedir. Koç ise Hz. İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gönderilen koçu simgelemektedir.

f. Camiu't Tevarih Nüshasında Yer Alan Kurban Resmi

Konuyla ilgili bir resim bulunan bir başka eser olan *Camiu't Tevarih*, ünlü İlhanlı Veziri Reşideddin yönetiminde yazılarak, Hükümdar Gazan Han'ın 1298'den sonra Tebriz yakınında kurduğu Rab-ı Reşidi adlı mahallede meydana getirilmiştir. Eser başlangıçta Moğol tarihi olarak düşünülmüş fakat sonradan buna dünya tarihi ile bir de coğrafya kitabı ilave edilmiştir. Günümüze *Camiu't-Tevarih* yazarlarıyla çağdaş, tasvirli *Camiu't-Tevarih*'den dört nüsha ulaşmıştır.

⁵⁸ Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1995, s. 119; Günsel Renda, "Üç Zübdetü't Tevarih Yazmasının İncelenmesi", Basılmamış Doktora Tezi, 1969, Ankara, c.1, s. 22; Güner İnal, "Miniatures In Historical Manuscripts From The Time Of Shahrukh in The Topkapı Palace Museum", *Timurid Art and Culture*, E.J.Brill, Leiden, New York, Köln, 1992, s. 103–115; Akar, a. g. t., s.23–24

⁵⁹ Taberi, a. g. e., c.1 s. 218; Köksal, a. g. e., s. 189

Bu nüshalar ikinci cildi olan dünya tarihine aittir. Bu dört nüshadan ikisi Arapça olup İngiltere’de (Londra Khalili Koleksiyonu) diğer ikisi de Farsça yazılmış olup İstanbul’da Topkapı sarayı Müzesi’nde (Hazine 1653 ve 1654) muhafaza edilmektedir.⁶⁰

Camiu't Tevarih'in TSM H.1653 numaraya kayıtlı nüshasında konumuzla ilgili bir resim bulunmaktadır (Resim 19). Nüshanın 35b yaprağında yer alan resimde Hz. İbrahim pembe renkli tepelerin alt kısmında oğlunu kurban etmek üzere iken tasvirlenmiştir. Sahnenin sol tarafında ise, bir kanadı havada olan bir melek figürü onun önünde ise Hz. İbrahim’e doğru gelmekte olan beyaz renkli bir koç bulunmaktadır. Sahnenin arka planında ise, beyaz renkli bulutlar ve mavi bir gökyüzü yer almaktadır.

Ayrıntılara yer verilmeyen resimde, Hz. İbrahim oğlunu kurban etmek üzeredir. Elleri açık bir şekilde yerde oturan Hz. İbrahim’in gözleri konuyla ilgili İslâm Tarihi kaynaklarında belirtildiği gibi örtülüdür. Sahnenin sol tarafındaki kanatlı melek figürü Hz. İsmail’in yerine kurban edilmek üzere gönderilen koçu getiren Cebrail’i simgelemektedir.

4. Değerlendirme

Hız. İbrahim’in oğlu Hz. İsmail’i kurban etmesi olayı ile ilgili değerlendirdiğimiz tüm resimlerde olay; Kutsal Kitaplarda, İslâm Tarihi ve Kültür Tarihi kitaplarında ve özellikle de resimlerin bulunduğu eserlerin metin kısımlarında anlatıldığı şekle uygun olarak tasvirlenmişlerdir. Üslup ve ikonografik açıdan da birbirine benzer özelliklerde olan resimlerde olayla ilgili ayrıntı sayılabilecek bazı hususlarda bir takım farklılıklar da bulunmaktadır.

Konunun en fazla resimlendiği *Kısâs-ı Enbiyâ* nüshalarındaki resimlerde, Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmesi olayı gerek İslâm Tarihi kaynaklarında gerekse eserin metninde anlatıldığı şekilde tasvirlenmiştir. Metin-Resim ilişkisi içerisinde değerlendirmeye çalıştığımız resimlerde, metinde anlatılan olayın resme, bezeyici bir üslup ile metni açıklayıcı ve tamamlayıcı bir şekilde yansıtıldığı görülmüştür. Metin ile paralel nitelikte bir üslup tercih edilen resimlerde, eserin metninde olay yerinde oldukları bilgisi bulunan Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Cebrail, koç ve şeytan figürlerine yer verilmiştir.

Hadikatü’s Süedâ nüshalarında yer alan Hz. İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban etmesi konulu resimlerde ise *Kısâs-ı Enbiyâ*’lara göre daha ayrıntılı doğa betimlemelerine yer verilmiştir. *Hadikatü’s Süedâ* nüshalarındaki resimlerde *Kısâs-ı Enbiyâ* nüshalarında olduğu gibi sadece koçu getiren melek figürü kullanılmamış, bununla birlikte eserin metninde de belirtildiği gibi Hz. İbrahim’in oğlunu kurban etmekten bile sakınmaması üzerine heyecanlanarak

⁶⁰ İnal, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, s. 65–67; Filiz Çağman, Zeren Tanındı, “Osmanlı-Safevi İlişkileri Çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El Yazmalarına Bakış” *Aslanapa Armağanı*, Bağlam Yay., İstanbul 1996, s. 49–50

olay yerine gelen diğer üç melek figürü ile birlikte koçu getiren melek figürü betimlenmiştir.

İki tanesi TSM (H. 1702,1703), bir tanesi de Dresden Sachsische Landesbibliothek'te (E. 445) bulunan *Falname* nüshalarındaki konuyla ilgili resimler ise diğer resimlerden gerek ince fırça işçilikleriyle gerekse resimde kullanılan renklerin uyumuyla ayrılmaktadır.

H. İbrahim'in oğlunu kurban edişi konusunda resim bulunan *Külliyat-ı Tarih* nüshası, geniş ölçüde kullanılan altın yaldızlarıyla tanınmaktadır. Konumuzla ilgili resimde, gerek altın yaldızlarıyla gerekse ince işçilikli doğa betimlemeleriyle kalitesini ortaya koymaktadır.

Zübdetü't-Tevarih nüshalarında yer alan resimlerde (TSM H.1321, TIEM 1973, DCB. 414) bulunan resimlerde, olay sade bir şekilde tasvirlenmiştir. *Câmiü't-Tevarih* nüshasında (TSM'de H.1653) yer alan resim ise diğer eserlerdeki resimlerin aksine dikey değil yatay olarak tasvirlenmiştir ve doğa betimlerine yer verilmemiştir.

Değerlendirdiğimiz resimlerde kurban olayı benzer şekillerde tasvirlenmiş olmakla beraber resimler arasında bazı farklılıklarda göze çarpmıştır. Bu farklılıklar şunlardır; bazı resimlerde Hz. İsmail'in yerine kurban edilmek üzere gönderilen koç beyaz renkli iken (Resim: 1, 5, 8, 14, 17, 19, 20), bazı resimlerde kahve renkli (Resim: 6, 9, 11, 16, 18) bazılarında ise beyaz üzerine siyah veya kahverengi beneklidir. Resimlerde tasvirlenen koç betimlemelerinde bazı farklılıklar olması, kurban olayı hakkında bilgi verdiğimiz ilk bölümde de ifade edildiği gibi tarih kaynaklarında koçun rengi ve özellikleriyle ilgili farklı rivayetleri doğrular niteliktedir.⁶¹ Koçun rengi hususunda bazı farklılıklar bulunmakla birlikte tarihçilerin çoğunluğunun ittifak ettiği gibi koç betimlemesi bütün resimlerde boynuzlu tasvirlenmiştir.⁶²

Resimler arasında bulunan bir başka farklılık ise; bazı resimlerde, rivayetlerde yer verilen⁶³ ortadan ikiye ayrılmış taş betimlemesi gibi ayrıntılara yer verilirken (Resim: 3, 5, 11, 13, 14, 15) bazı resimlerde bu tür ayrıntılara yer verilmemiştir. Ayrıca İslâm Tarihi kaynaklarında⁶⁴ Hz. İbrahim'i ve ailesini kararlarından vazgeçirmek için yaşlı bir insan kılığında olay yerine geldiği bilgisi bulunan şeytan figürüne yer verilmeyip, bunun yerine ayrıntılı doğa betimlemelerinin kullanıldığı resimler de (Resim: 7, 11, 12, 17) bulunmaktadır.

Resimler arasında bulunan farklılıklardan bir diğeri, bazı resimlerde sadece koçu getiren melek figürüne yer verilirken bazılarında (Resim: 9, 10, 11) birden fazla melek figürüne yer verilmektedir. Birden fazla melek figürünün bulunduğu resimler *Hadikatü's Süeda* nüshalarında yer almaktadır ve koçu

⁶¹ İbn Esir, a. g. e., c.1, s. 106; İbn Kesir, a. g. e., c.1, s. 227; Taberi, a. g. e., c.1, s. 218; Aydemir, a. g. e., s.62.

⁶² İbn Kesir, a. g. e., c.1, s. 227

⁶³ Bayoğlu, a. g. e., s. 39-41; Fuzuli, a. g. e., s. 41-44

⁶⁴ Taberi, a. g. e., c.1, s. 217-220; Köksal, a. g. e., s. 186-190

getiren meleğin dışındaki melek figürleri, Owens'ın ifadesi ile Hz. İsmail'in kurban edilmekten kurtuluşunu kutlamak için ellerindeki yiyeceklerle olay yerine gelen meleklerdir.⁶⁵

Sonuç itibariyle; Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi olayını konu alan resimlerde sahne, genel olarak Hz. İbrahim, Hz. İsmail, şeytan, koçu getiren melek figürlerinden oluşmaktadır. Bu itibarla resimlerin; kurban olayını, Kutsal kitaplarda, İslâm Tarihi ve Kültür Tarihi kitaplarında ve özellikle eserlerin metinlerinde anlatıldığına uygun bir şekilde tasvirlediği sonucuna ulaşmaktayız.

RESİMLER

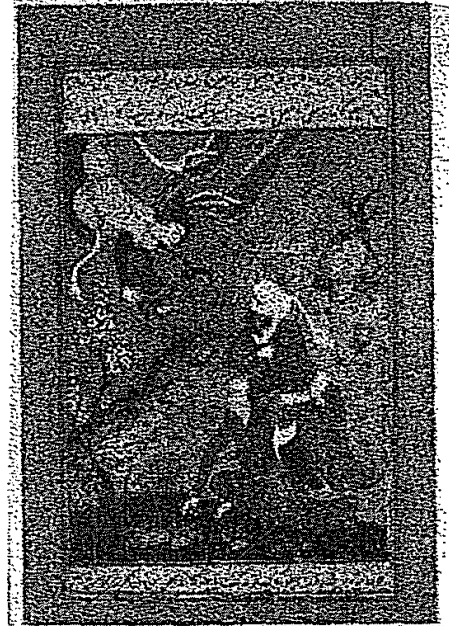

Resim 1: *Kısas-ı Enbiya*, TSM., EH.1430, 35a Resim 2: *Kısas-ı Enbiya*, TSM., H.1225, 42b

⁶⁵ Meredith-Owens, G. M., *Turkish Miniatures*, Published by The Trustees of the British Museum, London, 1963, s. 29

Resim 3: *Kısas-ı Enbiya*, TSM., H.1228, 29a Resim 4: *Kısas-ı Enbiya*, IBDK., ms 5275, 84b

Resim 5: *Kısas-ı Enbiya*, BN, Persan 54, 32b Resim 6: *Kısas-ı Enbiya*, BN, Persan 1313, 40a

Resim 7: *Kısas-ı Enbiya*, NYCL. 36a

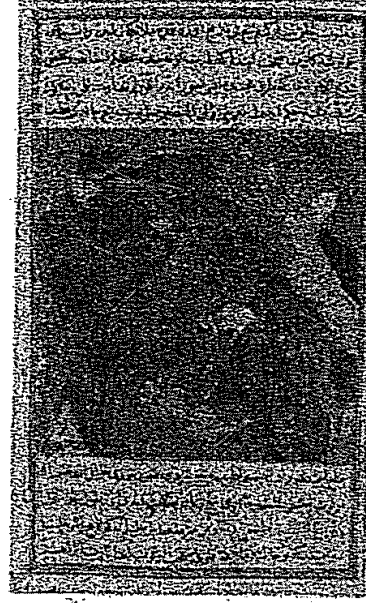
Resim 8: *Kısas-ı Enbiya*, NYPL, Ms.46, 32b

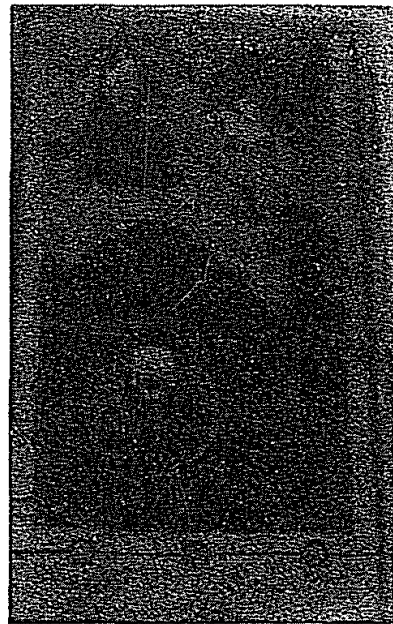
Resim 9: *Hadikatüs-Süeda*, BL, Or.12009, 19b

Resim 10: *Hadikatüs-Süeda*, BL, 7301, 19b

Resim 11: *Hadikatü's-Süeda*, TIEM, T.1967, 19b Resim 12: *Hadikatü's-Süeda*, KMM, 93, 16b

Resim 13: *Züb.-Tevarih*, TSM, H.1321, 29b Resim 14: *Züb.-Tevarih*, TIEM No:1973, 26b

Resim 15: *Zübdetü't-Tevarih*, DCB. 414, 68b

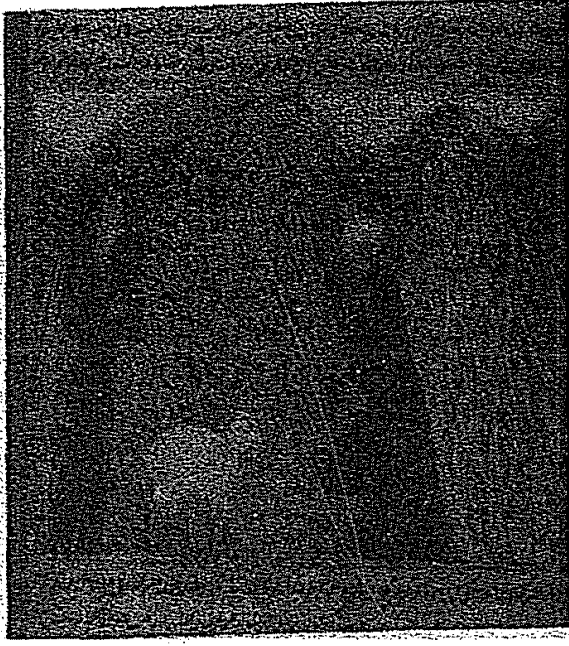
Resim 16: *Falname*, TSM. H.1702, 19b

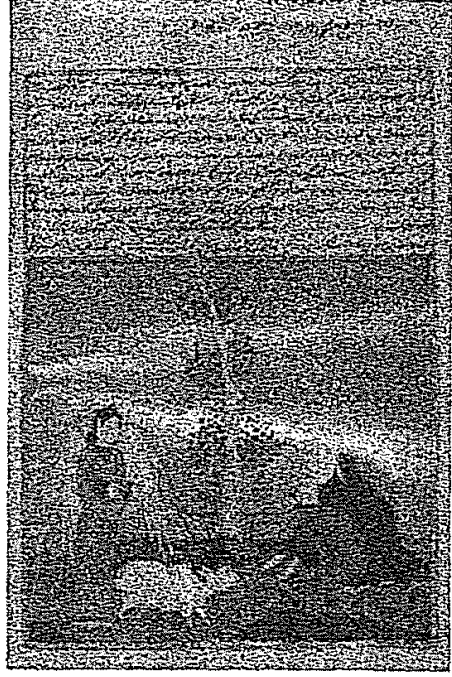
Resim 17: *Falname*, TSM. H.1703, 11b

Resim 18: *Falname*, DSL, E. 445, 6b

Resim 19: *Câmiü't- Tevarih*, TSM. , H.1653, 35B

Resim 20: *Külliyat*, TSM. B.282, 35b